

LITERARNI KANON – POLITIKA – ŠOLA (K RAZPRAVI O TEM, KAJ SODI V ŠOLSKE LITERARNI KANON NA POLJSKEM)

V prispevku avtor poskuša pogledati na vprašanje literarnega kanona s perspektive skupne identitete. Zanima ga, kako občinstvo dojema literarni kanon, zlasti šolskega. Odgovor poskuša najti med odlomki debate v zvezi z obliko novega šolskega kanona, ki je leta 2007 potekala v poljskih časopisih in internetu. V zaključku avtor med drugim navaja, da ima na Poljskem šolski kanon vlogo dejavnika, ki sooblikuje družbeno zavest. To prepričanje izhaja dejstva, da je za mnoge Poljake pouk književnosti osrednji del šolskega izobraževanja in element, ki usodno vpliva na občutek identifikacije s skupnostjo (narodno, evropsko, vsečloveško itd.). Noben avtor se ne sprašuje o vrednoti, kakršna je narodna skupnost, se pa zato pogosto pojavlja zahteva po razširitvi vrednot, ki jo sestavljajo, z vrednotami, kot sta različnost ter odprtost za tuje in neznano.

literarni kanon, šolski literarni kanon, skupna identiteta

The paper is an attempt to look at the problem of the literary canon and compulsory reading list from the perspective of collective identity. The author's main interest is to find out how people understand the concept of the literary canon and the school reading list in particular. An attempt is made to find an answer to the question by analysing opinions expressed in the debate in Polish newspapers and on the Internet in 2007 about the shape of the new compulsory reading list. One of the conclusions is that Poles perceive this list as a factor shaping social awareness. This is because for many Poles literature is perceived as central to education and the element which intensifies a sense of identification with the community (i.e. national, European, global). None of those involved in the debate question the worth of the concept of the national community, although some of them suggest that among its constituent values diversity and openness to the foreign and the unknown should be taken into consideration.

literary canon, compulsory reading list, collective identity

1 Razprava o problemu literarnega kanona je že nekaj desetletij stalna sestavina duhovnega pejzaža zahodnih družb. Nič čudnega, saj se prav pri vprašanju »kanonskih« besedil stikajo najpomembnejše in najboljčutiljivejše točke naše kulture. Tu pridejo do izraza dileme, povezane z razumevanjem narodne skupnosti in njenih konstitutivnih elementov, njenega odnosa do drugih skupnosti, tudi tistih najbližjih, s katerimi tvori evropski krog. Tu se pokažejo naši dvomi v zvezi s sodobnim razumevanjem individualizma, kategorije kulturnega spola (*gender*), našega odnosa

do podedovanih kulturnih vsebin. Zato se postavlja vprašanje, ali je kanon sploh še smiseln, ko pa je vse, celo besedila, ki so konstitutivni del naše kulture, podvrženo strogemu preverjanju v duhu politične korektnosti. Na to vprašanje je čedalje pogosteje slišati nikalni odgovor. Zlasti kadar imamo v mislih kanon v tradicionalnem pomenu, torej kot zbirko skrbno izbranih besedil, ki so splošno priznana kot kakovostna in bi jih moral poznati vsak pripadnik neke skupnosti,¹ hkrati pa kot del tradicije, ki se prenaša »iz roda v rod« in »zavezuje vse njene člane.«² Morda je že čas – kot je v enem izmed svojih člankov dejal Harold Bloom –, da kanon pokopljemo³ in se sprijaznimo s tem, da ga ni več. Tega, kar je za nekatere uresničitev strahu pred koncem kulture (zdi se, da je med njimi tudi omenjeni avtor), se drugi veselijo kot znamenja zmage nad nečim, kar ima že v temelju represiven značaj in je zato v nasprotju z razumevanjem kulture kot prostora svobodnega izražanja.⁴ Kajti, kot poudarjajo nekateri – in to upravičeno –, v kanonskih besedilih ni enako slišen glas vseh, kanon, kakršenkoli že je, utrjuje bolj ali manj elitistično mišljenje; zato bi bilo treba zavreči idejo o enem samem kanonu in sprejeti vizijo kulture, ki jo sestavljajo vzporedni kulturni svetovi, ki imajo vsak svoj sistem pravil in vrednot ter priznavajo le lastne rituale sožitja in sisteme komunikacije.⁵ Ta vizija, ki je za nekatere samoumevna in zaželena, je za druge nesprejemljiva. Nesprejemljiva je zlasti za privržence vizije naroda kot skupnosti, katere vezivo je predvsem sistem podobnih vrednot in izkustev – izraz tega pa je prav literarni kanon nekega naroda. Kanon, ki je svojevrsten »skupni prostor«, je zapis duhovne zgodovine skupnosti in predstavlja skupno referencialno raven. Tej pesimistični viziji nasprotuje druga, ki predpostavlja, da lahko kanon nastaja med razpravo v družbi, njegova končna oblika pa je rezultat konsenza med različnimi vizijami kulture ali družbe. Kanon ni torej nič gotovega, nespremenljivega, ampak je v nenehnem gibanju, njegova vsebina je podvržena nenehnemu prevpraševanju, in tako je tudi prav.

Zdi se, da ima vprašanje kanona še posebno težo pri narodih brez dolge državne tradicije, torej tistih, ki imajo tako šibko narodno identiteto (čeprav sociologi narodno identiteto imenujejo »močna identiteta«), da je takrat, ko ji začnejo močnejše konkurirati t. i. šibke identitete, kar je značilno za postmoderno kulturo, utemeljen strah za njen nadaljnji obstoj. Videti je, da se s podobnim problemom spopada večina držav v delu sveta, ki mu pravimo Srednja Evropa, veliko se jih je pred slabima dvema desetletjema navduševalo nad pridobljeno ali povrnjeno neodvisnostjo in se vneto trudilo definirati svoje nacionalne posebnosti ter jih predstaviti

¹ Prim. J. Kaniewski, Problem kanonu lektur w edukacji – od podstaw do matury, *Horyzonty Polonistyki*, <http://www.edupress.pl/pdf/7/2158.pdf>, str. 40.

² A. Szpociński, Kanon kulturowy, *Kultura i społeczeństwo* 1991, št. 2.

³ Prim. H. Bloom, Podzwonne dla kanonu, prev. M. Szuter, *Literatura na Świecie* 2003, št. 9–10.

⁴ Prim. K. B. Stockton, Feminist Questions about the Literary Canon, *The Victorian Web: Literature, History & Culture in the Age of Victoria*, <http://www.victorianweb.org/gender/canon/femcan3.html>; P. Wilczek, Kanon jako problem kultury współczesnej, *Gazeta Uniwersytecka (miesięcznik Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach)* 2004, št. 2 (122).

⁵ J. Święch, Burze wokół kanonu/kanonów, *Kanon i obrzeża*, ur. I. Iwasiów, T. Czerska, Kraków 2005; H. Markiewicz, O kanonach literatury, *Przegląd Humanistyczny* 2006, št. 5–6.

drugim. Stališče, ki je v nasprotju z vrednotami, ki so še nedavno tvorile kolektivno zavest, je iz razumljivih razlogov najbrž težko brezpogojno sprejeti.

Kadar imamo v mislih kanon v širšem smislu – kanon zahodne književnosti –, ne moremo prezreti dejstva, da večina kanonov dosledno ignorira književnosti našega dela Evrope, tega še vedno nedefiniranega območja (kulturnega, zemljepisnega ali celo meteorološkega, kot je nekoč predlagal Peter Handke), imenovanega Srednja Evropa. Pred to dilemo nas postavlja v zadnjih letih najglasnejši tovrstni predlog – v svoji knjigi ga je predstavil Harold Bloom, ki velja za doslednega zagovornika tradicionalnega pojmovanja kanona. Na njegovem seznamu, ki zajema nekaj deset najpomembnejših del zahodne književnosti, ni niti enega dela poljskega ali slovenskega avtorja.⁶ Bloom sicer omenja šest poljskih avtorjev, vendar si po njegovem mnenju nobeden izmed njih ne zasluži uvrstitve v kanon.

Problem kanona se še bolj zaplete, če ga obravnavamo s stališča izobraževanja – še zlasti, če upoštevamo praktični vidik – in pojem kanona zvedemo na seznam obveznega šolskega čtiva. Čeprav se pojma kanon in kanon šolskega čtiva razlikujeta, ju povezuje bistveni element: splošno prepričanje, da je šolski kanon nerazdružljivo povezan s kanonom, razumljenim kot zbirko za kulturo najpomembnejših besedil, in da torej nesporno izhaja iz njega, saj je to njegov najbližji intertekst. V skladu s tem prepričanjem je šolski kanon, tudi če ne vsebuje vseh besedil, ki v neki kulturi veljajo za kanonska (in praviloma jih – iz znanih razlogov – ne vsebuje), izbor besedil, katerih kanonskost ni vprašljiva. In kaj storiti, če se – kot smo omenili na začetku – začnemo spraševati ne samo o obliki kanona, ampak tudi o njegovih temeljih? To spraševanje, če ga prenesemo na teren metodične refleksije, ne izgubi svojega pomena, nasprotno, prav praktična razsežnost mu da ostrino in kompleksnost. Najpogostejša taka vprašanja so: (1) en kanon (za vse) ali posebna kanona za elito in za druge člane skupnosti; (2) poudarek na preteklosti ali na sodobnosti; (3) svoboda branja (nekateri možnosti so samo priporočene) ali tudi obvezno šolsko čtivo; (4) pragmatični vidik (razumevanje konkretnih primerov literarnih vrst, razvijanje komunikacijske kompetence) ali estetsko doživetje; (5) umetniška vrednost del ali tudi ideologija, ki jo izražajo; (6) utrjevanje narodne ali evropske identitete.⁷ Redno je slišati tudi vprašanje o smiselnosti šolskega kanona: ali ga šola res potrebuje ali pa je kanon samo element »simbolne premoči«, s pomočjo katerega šola prej priučuje miselni komformizem kot pa samostojnost. Dodajmo še, da ga priučuje tako učencem kot učiteljem. Po drugi strani pa vzgojno poslanstvo šole zahteva oblikovanje aksiološke in estetske strani osebnosti učencev, to dolžnost je šola doslej izpolnjevala, opirajoč se na kanonska leposlovna besedila, pri čemer je bila najpomembnejša prav kanonskost; samo besedila, ki so »last« vseh, ki so znana vsem, so lahko podlaga za to, da se človek identificira s kulturno,

⁶ Prim. H. Bloom, *The Western Canon. The Books and School of the Ages*, New York 1995.

⁷ J. Kaniowski, Problem kanonu lektur w edukacji – od podstaw do matury, *Horyzonty Polonistyki*, <http://www.edupress.pl/pdf/7/2158.pdf>, str. 42, op. 10, napisano na podlagi: *Zjazd Polonistów 1995 (Zagadnienia edukacyjne)*, ur. B. Chrzastowska, Z. Uryga, Varšava 1995.

nacionalno ali nadnacionalno skupnostjo (»evropska identiteta«, »zahodna identiteta«). Književnost je pomembna tudi zato, ker posreduje vrednote, na katerih je utemeljena neka kulturna skupnost.⁸ Kljub številnim kritikam na račun upravičenosti enega samega, splošno veljavnega kanona šolskega čtiva pa za zdaj manjka predlogov, s čim bi lahko ta kanon nadomestili, da bi ohranili tudi to, integracijsko vlogo izobraževanja.

V članku ne nameravam razrešiti omenjene dileme, ampak želim predvsem predlagati, da bi problem obravnavali z vidika kolektivne zavesti. Zato me zanima vprašanje, kaj je po splošnem prepričanju kanon (oz. kanon šolskega čtiva). Nanj bom skušal odgovoriti ob kratkem povzetku razprave o obveznem šolskem čtivu, ki je leta 2007 potekala v poljskem tisku in na spletu. V izjavah udeležencev razprave so me najbolj zanimali predlagani odgovori na vprašanja: (1) kaj je funkcija kanona in kanona šolskega čtiva (oz. kaj kanon sploh je) in (2) kateri so odločilni kriteriji za uvrščanje besedil v kanon. Kot je pokazala analiza odgovorov, je bil odgovor na prvo vprašanje velikokrat tesno povezan z odgovorom na drugo vprašanje: iz odgovora na vprašanje, kaj naj bi bil kanon, je izhajal odgovor na vprašanje, kako naj bo sestavljen – in obratno. Nekaj odgovorov je bilo eksplicitnih, večina pa jih je bila implicitna, razvidna posredno, iz predstavljenega sistema ocene književnih del pa tudi družbenih razmer, v katerih so dela nastala.

Izjave sem izbral po naključju, edino merilo za izbor je bilo načelo ekonomičnosti (omejen prostor), zato nekaterih besedil nisem mogel upoštevati. Avtorji citiranih izjav ne izhajajo iz istih družbenih krogov niti nimajo enakega svetovnega nazora; poleg izjav strokovnjakov, tistih, ki se z vprašanji izobraževanja poklicno ukvarjajo, sem predstavil tudi izjave kulturnikov, publicistov, učiteljev, predavateljev, anonimnih udeležencev spletnih forumov. Citirana besedila sem skrajšal izključno po tematskem merilu – navedel sem tiste dele besedil, ki odgovarjajo na katero od obeh zgoraj navedenih vprašanj. Zaradi omejenega števila besedil, na katera se sklicujem, so ugotovitve, ki izhajajo iz njihove analize, le izhodiščne oz. hipotetične. Pa vendar so lahko zadostna podlaga, na kateri bo mogoče postaviti previdne trditve in domneve, pozneje pa tudi uvod v zaris popolnejše (in zanesljivejše) podobe stanja zavesti o obravnavani tematiki. Raziskovanja te problematike sem se lotil, ker sem bil prepričan, da bodo zbrana opažanja podlaga za širši vpogled, ki ne bo omejen na lokalne razmere, in bodo tako razširila naše vedenje o družbenem imaginariju in pričakovanjih glede kanona šolskega čtiva tudi v drugih sodobnih družbah.

Omenjena diskusija je bila odziv na predlog sprememb kanona obveznega šolskega čtiva, ki jih je pripravil nekdanji minister za izobraževanje (član desno usmerjene stranke Liga poljskih družin) in je bila bržkone prva diskusija o kanonu šolskega čtiva na Poljskem, ki je potekala tudi zunaj akademskih in intelektualnih

⁸ Prim. A. Kłoskowska, geslo *Kultura*, v: *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*, ur. A. Kłoskowska, Wrocław 1991.

krogov.⁹ Iz izbora, ki ga je predlagal minister, so izpadla nekatera imena, ki se uvrščajo v najožji krog klasikov poljske književnosti.¹⁰ Za spornega se je izkazal ne le obseg načrtovanih sprememb, temveč predvsem njihov značaj, pri čemer je kriterij izbora jasno kazal svetovnonazorsko motivacijo.¹¹ Največ protestov je povzročila ministrova odločitev, da s seznama obveznega šolskega čtiva črta knjige Witolda Gombrowicza; debata je zadevala predvsem tega avtorja. Zaradi protesta najrazličnejših krogov, med drugim tudi ministra za kulturo, je vlada odredbo, podpisano 3. julija 2007, že čez tri tedne razveljavila, kar je ministra spodbudilo k verificiranju predhodnih namer. Osrednja razprava je potekala v dnevniku *Gazeta Wyborcza*, ki je 31. maja 2007 predstavil načrt Ministrstva za izobraževanje, da prenove šolski kanon, pripravil pa je tudi javno debato z naslovom *Kaj je prepovedano brati*. Književne klasike, ki jih je minister izločil, so branili kulturniki, pisatelji, pesniki (mdr. Wisława Szymborska in Mario Vargas Llosa) pa tudi potomci družine Henryka Sienkiewicza, učitelji in založniki. Večina navedenih izjav je iz prispevkov, objavljenih v *Gazeti Wyborczy*.

2 Poglejmo nekaj izjav.

(1) Pisatelji, ki jih želi minister črtati s seznama šolskega čtiva, imajo pri nas veliko bralcev, **Poljsko so proslavili v svetu, zaznamovali so našo kulturo in pripomogli k njenemu prerodu ter nam zagotovili državljanstvo v evropski književnosti**, preden smo formalnopravno vstopili Unijo. **Gre za smelo, včasih celo predrzno umetnost, raziskujočo literaturo**, in mislim, da je bil prav to eden izmed razlogov za odločitev, da se umakne mladini izpred oči. (J. Hartwig, Nie jesteśmy ubezwłasnowolnieni, *Gazeta Wyborcza* 1. 6. 2007.)

(2) **Kanon mora vsebovati dela, ki so pomembna in imajo literarno vrednost**. Gombrowicz tudi ni pisatelj, ki bi »nasprotoval vrednotam« ali »domoljubju«. Gombrowiczeva besedila niso nevzgojna niti niso destruktivna. **Prej polemizirajo s**

⁹ Naj spomnimo na razpravi o kanonu (v širšem pomenu besede), ki sta potekali v časopisih za kulturna vprašanja: *Res Publica* 1991, št. 11–12; *Znak* 1994, št. 7. Pomembne knjige z zanimivimi razmišljanji o obravnavani temi: *Kanon i obrzeża*, ur. I. Iwasiów, T. Czerska, Kraków 2005; *Polonistyka w przebudowie. Literaturoznawstwo – wiedza o języku – wiedza o kulturze – edukacja. Zjazd Polonistów, Kraków, 22 września 2004*, ur. M. Czermińska idr., Krakov 2005.

¹⁰ Črtana so bila denimo dela Witolda Gombrowicza (do takrat so učenci brali *Ferdydurke* i *Trans-Atlantik*), Bruna Schulza, Stanisława Lema, Jana Lechoña. Izločena ali okrnjena (na odlomke) so bila tudi dela Stanisława Ignacyja Witkiewicza (Witkacyja), od tujejezičnih avtorjev pa besedila Goetheja, Conrada, Kafke, Dostojevskega. Med deli, ki jih je Ministrstvo za izobraževanje vključilo v predlog kanona, pa so bili zato kar štirje romani Henryka Sienkiewicza, življenjepis Karola Wojtyły, papeževa knjiga *Spomin in istovetnost* pa tudi nekaj romanov drugorazrednega katoliškega pisatelja Jana Dobraczyńskiego. Na seznamu je bil tudi Platonov *Sokratov zagovor*.

¹¹ Minister za izobraževanje je svoj izbor utemeljil takole: omenjene knjige »budijo domoljubna čustva in privzgajajo krščanske vrednote, razširjajo ljubezen in navezanost na najbližje, govorijo o potrebi po trdnosti družine in njeni vlogi v življenju otroka in družbe«. Cit. po: Komentarz Adama Michnika o zmianach w kanonie lektur, *Gazeta Wyborcza* 31. 5. 2007. Pri odlomkih člankov iz *Gazete Wyborcze* bom navedel ime in priimek avtorja, naslov članka in datum izdaje. Večina navedenih odlomkov je dostopna tudi v spletnem arhivu časopisa na naslovu <http://www.gazetawyborcza.pl/>. Dele citatov sem podčrtal avtor članka – M. K.

poljstvom, da bi ga okrepila. (T. Merta, namestnik ministra za kulturo, navedeno po *Gazeta Wyborcza* 1. 6. 2007.)

(3) **Kanon šolskega čtiva mora biti oblikovan na podlagi več načel: hierarhizacije literarnih stvaritev, spoštovanja celovitosti poljske književnosti in skrbi za seznanjanje z evropsko književnostjo.** (Minister za kulturo K. M. Ujazdowski; vir: spletna stran Ministrstva za kulturo in nacionalno dediščino – <http://www.mkidn.gov.pl/website/index.jsp?artId=1687>.)

(4) **Novi kanon bo ustvaril grozljivo kulturno vrzel. [...] Gre za zanikovanje nekaterih največjih dosežkov naše kulture, ki so bistveni ne samo za Poljake, ampak imajo univerzalen pomen.** Brez Witkiewicza ne bi bilo avantgarde 20. stoletja, saj je prav njegovo delo navdihovalo večino gledaliških inovacij. **Gombrowicz je eden izmed najbolj znanih poljskih pisateljev na svetu in tudi najbolj prevajan avtor, leta 1969 je bil resen kandidat za Nobelovo nagrado,** a je na žalost prezgodaj umrl. (T. Wroczyński, navedeno po: A. Pezda, Na indeksie Giertycha, *Gazeta Wyborcza* 5. 7. 2007.)

(5) **Vsaka resnična kultura je nevarna, ker je provokativna. [...] Če ljudje ne razumejo procesov, ki potekajo v sodobnosti (in o teh govori velika literatura), se ne morejo ustrezno odzvati.** Družba, ki je intelektualno nedoletna, je apatična, pasivna služabnica države. **Šola je kraj, kjer bi morali učenci izvedeti, kaj je umetniška provokacija, kaj je namen satire, da sarkazem ni isto kot obrekovanje, ampak je lahko celo izraz čistega domoljubja.** Če mlad človek ni podkovan v intelektualno veliki književnosti, bo kot Petek iz romana Robinson Crusoe, ki lahko živi samo kot divji človek na neobljudenem otoku. (Zastrzyki z książek, pogovor z ruskim pisateljem Viktorjem Jerofejevom, *Gazeta Wyborcza* 11. 6. 2007.)

(6) **Šolsko čtivo bi moralo biti v evropski državi 21. stoletja svetovljansko v najžlahtnejšem pomenu besede.** Svetovljanstvo namreč pomeni »državljanstvo sveta«, zavest [...], da je najprej univerzalnost, potem pa preprosto človek, ne glede na ime, barvo polti, jezik, etnično pripadnost ali zavest o pripadnosti skupini. [...] Sledijo mu evropski dosežek mišljenja o človeku kot zavestnem državljanu, evropski humanizem in razsvetljenstvo. Šele potem sta poljstvo in poljska usoda. (Navedeno po *Gazeta Wyborcza* 13. 3. 1998.)

V kanonu ministra Giertycha so iz književnosti 19. in 20. stoletja samo tri dela, ki v izvirniku niso napisana v poljščini. **S seznama šolskega čtiva je črtal največje dosežke svetovne književnosti, ki je last nas vseh, tudi mladih Poljakov. [...] V ministrovem predlogu novega seznama šolskega čtiva ni več niti sledu za holokavstom. [...]**

Seznam obveznega šolskega čtiva ne sme biti izbran na podlagi svetovnega nazora določene religije, ki ga minister za izobraževanje priznava za edinega pravega (tudi če bi šlo za prepričanje več kot 90 odstotkov Poljakov). [...] Treba se je zavedati, da še vedno živimo v laični državi, katere naloga ne more biti »privzgajanje krščanskih«, judovskih, islamskih ali kakšnih drugih religioznih vrednot. Zato močen odmerek religioznih del Dobraczyńskega v predlogu seznama šolskega čtiva ni nič drugega kot poskus indoktrinacije poljske mladine in državnega posiljevanja učenčeve vesti.

Seznam obveznega čtiva tudi ne more biti spisek del zaslužnih Poljakov. [...]

Besedil za literarni kanon ne bi smeli izbirati ne na podlagi nacionalnega ne religioznega ne osebnega kriterija. **Edino merilo bi morala biti umetniška vrednost del.** In s tem povezani **širina in globina etične in eksistencialne problematike**, ki jo obravnavajo. **Pa tudi univerzalnost** – intelektualna, nadčasovna aktualnost del, zaradi česar bodo ta zanimiva za razmišljujočo mladino. [...]

Če naj bo seznam šolskega čtiva kanon, mora zajeti najpomembnejša besedila poljske in svetovne književnosti. **Velika dela, ki pri učencih razvijajo estetski čut in možnost branja zahtevnih besedil. Intelektualno najzahtevnejša besedila, ki mlade spodbujajo k razpravljanju in kritičnemu mišljenju, ki spodbujajo tudi njihov etični čut in možnost reševanja moralnih vprašanj.** (A. Kalbarczyk, *Odzyskane lektury IV RP, Gazeta Wyborcza* 8. 6. 2007.)

(7) [...] Jaz pa imam v razredu s 15 učenci pripadnike štirih religij: katoliške, pravoslavne, uniatske in Jehovovih prič. Doslej sem te razlike nekako premoščal tako, da smo interpretirali npr. dnevnike Žeromskega in Gombrowicza. **Zlasti pri Gombrowiczu so se mladi učili strpnosti in spoštovanja različnosti.** Gombrowicz jih je učil, da vsi ne vidijo in ne razumejo sveta enako. (D. Smędek, *I jak tu uczyć nowoczesnego patriotyzmu, Gazeta Wyborcza* 1. 6. 2007.)

(8) Knjiga Henryka Sienkiewicza je tako močno **zaznamovala poljsko narodno zavest, da brez njenega poznavanja ni mogoče razumeti Poljske** – njene zgodovine in duhovne kulture. V svojem navdušenju nad Sienkiewiczovimi knjigami nisem bil osamljen – to je skupna izkušnja številnih generacij Poljakov. (A. Michnik, *Czy Sienkiewicz był trockistą? Gazeta Wyborcza* 4. 6. 2007.)

(9) Pomembno je predvsem to, da je Gombrowicz **za več generacij poljske inteligence postal indikator ravni razprave o tem, kaj nam pomenijo Poljska, rodoljubje, družbena odgovornost, individualizem, pravice posameznika in, ne nazadnje, položaj in vloga pisatelja.** Čeprav – ali pa ravno zato, ker – je Gombrowicz svojo prozo prežl »s skepticizmom, anarhizmom in načinom izražanja, za katerega je značilen do mojstrstva prigan groteskni humor.« [...]

Gombrowicz, ki je ugotovil, da je bila medvojna Poljska »prešibka, da bi bila velesila, in premočna, da bi bila majhna država«, se je v vsem svojem delu **spopadal s poljstvom.** Spopadal, to pomeni, nenehno je iskal svoj lasten, individualen, popolnoma izviren slog. (P. Helle, *Dlaczego boją się »Ferdydurke«, Gazeta Wyborcza* 6. 7. 2007.)

(10) [Dela, ki jih vsebuje kanon šolskega čtiva,] so **literatura temeljnih vprašanj in vélikih sporov; literatura nacionalnih in univerzalnih vrednot, skupnega dobra in družbenega angažmaja; literatura o človeku v objektivnem, preverljivem svetu.** To je tok, ki je umetniško neizmerno bogat, svetovnonazorsko nikakor enovit, ki je **represntativen** tako z vidika naše narodne samobitnosti kot tudi naših povezav z Evropo. In, kar je najpomembneje, **brez upoštevanja dediščine romantične inteligence ni mogoče razumeti druge pomembne usmeritve poljske književnosti** zadnjih stotih let, usmeritve, ki ji pravimo modernizem [...]

Brez gombrowiczewskega pričevanja o sodobnosti, tudi emigrantskega pričevanja, bi le težko razumeli 20. stoletje. Prav on je – tako kot Schulz – zares pomemben tudi za svetovno književnost. Resda manjka veliko imen, manjkajo tudi primeri številnih literarnih vrst, ki so zelo zaznamovale poljsko književno tradicijo, kot je novela, in primeri dokumentarnih vrst, denimo dnevnik, esej, pismo, reportaža. [...] *Božanska komedija* je [...] **temeljno besedilo krščanske civilizacije, mikrokozmos evropske kulture** na prelomu srednjega veka in renesanse. **Zelo pomembna je tudi za poljsko književnost** [...]. Prav tako mi je žal, da je izpadla Kuga Alberta Camusa; kot je znano, to ni poučna religiozna proza, ampak **pove marsikaj bistvenega o poteh in brezpotjih duha v 20. stoletju.** (Reforma kanonu czy reforma szkoły, pogovor s prof. Bogusławom Dopartom, *Nasz Dziennik* 13. 6. 2007.)

(11) [Č]e pravijo, da hočejo Gombrowicza črtati zato, ker je bil osumljen homoseksualnosti, ker je napisal delo, kot je *Trans-Atlantyk*, ali zato, ker se leta 1939 iz Argentine ni vrnil na Poljsko, po mojem sploh ne gre za to. **Gombrowicz se preprosto ne vklaplja v njihov koncept »Poljaka rodoljuba«, ki ga skušajo ljudem vcepiti že v šoli. To je čista propaganda in napad na demokracijo in svobodo govora!** (Spletni forum dnevnika *Głos Wielkopolski*: <http://www.gp.pl/forum/index.php?kat=2&temat=4399>, avtor Student, poslano 8. 6. 2007.)

(12) **Samo en kanon je: klasična izobrazba.** Če ga zavržemo, nam preostane barantanje o tem, koga zriniti noter, koga pustiti pred vrati. Ker pa so imeli doslej na oblikovanje kanona največji vpliv levica in liberalci, je treba pritisniti nanje, da v kanon uvrstijo čim več preverjenih del evropske in poljske klasike in **čim manj postmodernizma, kjer je glavna tema mešanje dobrega in zla, resnice in laži**, kar omogoča javno priznanje in slavo.« (Spletni forum dnevnika *Głos Wielkopolski*: <http://www.gp.pl/forum/index.php?kat=2&temat=4399>, avtor PJ, poslano 7. 6. 2007.)

3 Kakšno podobo kanona lahko torej rekonstruiramo iz navedenih izjav? Vsekakor je treba poudariti, da večina avtorjev obravnavanih besedil vprašanje, kateri so kriteriji za uvrščanje del v kanon (nacionalne ali zahodne književnosti), neločljivo povezuje z vprašanjem, kaj je funkcija (smisel, namen) kanona. Vprašanje o tem, ali delo sodi na seznam šolskega čtiva, je bilo večinoma zastavljeno kot vprašanje o sami kanonskosti tega dela. V vseh navedenih izjavah se kanon omenja kot nedvomna vrednota, ki pa je ogrožena. Po prepričanju večine avtorjev – čeprav tega ne trdijo naravnost – je samoumevna odlika kanona dejstvo, da je vir objektivnih vrednot in je zato stabilizacijski dejavnik družbe, da je torej nekakšen »prostor soglasja«. ¹² Pogosto se sklicujejo na zahtevo po »popolnosti« kanona, ki je nedvomno izraz idealističnega prepričanja, da je kanon lahko reprezentativna predstavitev vseh pomembnih pojavov v nacionalni in nadnacionalni ideosferi; to prepričanje izraža ne samo vero v osrednji položaj književnosti v družbenem diskurzu in zmožnost književnosti, da celovito predstavi človeško izkustvo, ampak

¹² Prim. L. Szaruga, *Kanon jako przestrzeń porozumienia*, v: *Kanon i obrzeża*, ur. I. Iwasiów, T. Czerna, Kraków 2005.

tudi v to, da je lahko književnost učinkovito »orodje sociotehnike«. Taka, pragmatična vizija kanona je v obravnavanih izjavah vsekakor prevladovala nad tradicionalno predstavo o kanonu kot »kulturni stavbi«. ¹³ V nekaterih izjavah sta oba pomena združena, vendar tega noben avtor ne tematizira, ne omenja kot značilnost, ki bi jo bilo vredno komentirati. Večina avtorjev, ki so kritizirali merila, na podlagi katerih je minister za izobraževanje spremenil kanon šolskega čtiva, in arbitrarnost teh sprememb, ni dvomila o tem, da kanon kot tak opravlja predvsem izobraževalno funkcijo, in tudi ne o tem, da se njegova vsebina spreminja.

V večini izjav kanon funkcionira predvsem kot sociotehnični pojav, kar je najverjetneje posledica »šolskega« konteksta razprave. Po drugi strani pa vrsta izjav kaže na to, da njihovi avtorji kanon razumejo širše, kot zbirko »klasičnih« besedil – a kljub temu poudarjajo predvsem izobraževalni vidik. Po takem razumevanju v kanon spadajo dela s konstruktivnimi vsebinami, branje teh del pa omogoča usvojitev teh vsebin in s tem obogatitev lastne eksistence. Avtorji seznama šolskega čtiva bi zato morali upoštevati ta vidik del. Poudarja se torej pragmatični vidik kanona in samega literarnega besedila, koristnost literarnega besedila kot elementa (včasih temelja, osrednje točke) v procesu oblikovanja določene zavesti. Razlike so se pojavile v izjavah, ki so natančneje določile, kateri vidik je (oz. bi moral biti) pomemben v izobraževanju. V nekaj primerih (5. in 10. primer) je šlo za široko razumljeno zmožnost razumevanja sveta okoli sebe (»razumevanje 20. stoletja« in »sodobnosti«) pa tudi boljšega razumevanja predhodnih obdobij (*Božanska komedija* je denimo pomembna kot »mikrokozmos evropske kulture«). Literarno delo torej obravnavajo kot poseben način uvajanja v življenje, pridobivanje izkušenj, omike, učenja kritičnega mišljenja – pa tudi osebnostnih lastnosti, ki naj bi bile nujne za zavestno udejstvovanje v svetu. Druge izjave poudarjajo primernost klasičnih del za vajo v zmožnosti branja »zahtevnih besedil« (6. primer), za oblikovanje etičnega ali estetskega čuta, spodbujanje strpnosti in zmožnosti sprejemanja drugačnosti (7. in 12. primer). »Negativna« stran tega argumenta je zahteva, da se seznam šolskega čtiva očisti del, ki na neki način zanikujejo vrednote (»mešanje dobrega in zla, resnice in laži«), kar je značilno za postmoderne literarne tokove (12. primer).

Drugi najpogostejši kriterij, ki ga je treba po mnenju avtorjev upoštevati pri oblikovanju kanona, je skrb za predstavitev celotne književnosti (3., 4., 10., 12. primer). S tega vidika je najpomembnejša značilnost kanona to, da zajema vse najpomembnejše pojave v neki književnosti, tako da bi bralec celotnega kanona dobil vpogled v kontinuiteto književnosti. Vrednost besedila je hkrati podlaga za njegovo reprezentativnost (kot primera obdobja, smeri, ustvarjanja posamičnega avtorja itd.). Ta argument v dveh izjavah (2. in 6.) utemeljuje »pomembnost« besedila za poljsko ali evropsko kulturo, vendar kriteriji za to »pomembnost« niso

¹³ Avtor obeh navedenih izrazov je Jerzy Jarzębski. Prim. J. Jarzębski, *Metamorfozy kanonu*, *Znak* 1994, št. 7.

natančneje opredeljeni. Kategorija celovitosti je bila v dveh primerih (6. in 10.) omenjena v nekoliko ožjem pomenu: od literarnega kanona se pričakuje, da bo pričal o pomembnih človeških izkustvih, če kakšno obide (npr. holokavst – prim. 6. primer), ne opravlja ene izmed svojih glavnih nalog.

S tem kriterijem so povezani drugi, predvsem kriterij univerzalnosti. Eden izmed avtorjev ta pojem enači s svetovljanstvom, ki ga definira kot »državljanstvo sveta«, občutek, da je »najprej univerzalnost, potem pa preprosto človek, ne glede na ime, barvo polti, jezik, etnično pripadnost ali zavest o pripadnosti skupini [...]« (6. primer). Drugemu avtorju (10. primer) univerzalnost pomeni, da delo obravnava »temeljna vprašanja in vélike spore«. Za kanonsko velja delo, ki se ukvarja s problematiko, pomembno z vidika splošnih vrednot, čeprav se hkrati poudarja nujnost, da so občečloveške vsebine skladne z nacionalnimi. Po mnenju avtorja navedene izjave ministrov predlog šolskega kanona izpolnjuje te kriterije, dela na tem seznamu so namreč »literatura nacionalnih in univerzalnih vrednot, skupnega dobra in družbenega angažmaja; literatura o človeku v objektivnem, preverljivem svetu«. Zdi se, da moramo biti pri sklepanju o kriteriju univerzalnosti previdni – tako pogosto navajanje tega argumenta v obravnavanih izjavah je gotovo posledica splošnega prepričanja, da se je minister odločal na podlagi ideoloških kriterijev, pri čemer je bil eden izmed najpomembnejših po svoje razumljeno domoljubje oziroma prepričanje, da je nujno okrepiti narodno identiteto (tako je treba razumeti zahtevo, da na oblikovanje kanona ne smejo vplivati ideološki dejavniki – 6. in 11. primer). Odziv na to je gotovo zahteva, izražena v številnih izjavah, da dobi izobraževanje univerzalniji značaj in da se v kanon uvrsti več del, ki so nosilci teh vrednot. Ta zahteva je bila po pravilu povezana z zahtevo po vrnitvi Gombrowiczovih del v šolo – zaradi kritičnosti njegovih del do kanona nacionalne kulture v širšem pomenu besede je ta pisatelj postal svojevrsten simbol antitradicionalizma, in – kar je zanimivo – prav to je v številnih izjavah glavni argument za trditev, da so njegova besedila »kanonska«. ¹⁴ Provokativnost, izvornost in miselni nekonformizem so torej razumljeni kot prednosti, vendar le, če ne nasprotujejo duhu univerzalizma in niso povezani s krepitvijo etnične zavesti (1., 2., 5., 9. primer). Medtem ko je Gombrowiczova odlika »kontroverznost«, to, da je svoje domoljubje razumel netradicionalno, se negativno ocenjuje dejstvo, da novi kanon bolj upošteva Sienkiewiczova dela (ki veljajo za domoljubna v tradicionalnem smislu).

Pri večkrat (8., 9., 10. primer) omenjenem kriteriju kanonskosti besedila gre za navzočnost besedila v splošni zavesti pa tudi za njegov vpliv na oblikovanje te

¹⁴ Piotr Wilczek je pripomnil: »[E]dini pomembni glas v poljski književnosti v razpravi o kanonu je bil glas Witolda Gombrowicza, ki je začel diskusijo s tradicionalnim poljskim plemiškim diskurzom in postavil pod vprašaj npr. pomen tradicionalnega kanona poezije [...] in tradicionalnega, konservativnega diskurza v prozi (v svojih besedilih proti Sienkiewiczzu). Gombrowicz – čeprav ni bil literarni teoretik – je po mojem mnenju še danes najpomembnejši poljski avtor, ki je obravnaval problematiko kanona. Posebno vprašanje je to, kako je bil on sam vključen v kanon oziroma izločen iz njega.« (Kanon jako problem kultury współczesnej, *Gazeta Uniwersytecka (miesięcznik Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach)* 2004, št. 2 (122), str. 14–15).

zavesti. Kanonskost pomeni tudi to, da so dela znana širšemu krogu ljudi in splošno priznana kot kanonska. Ta kriterij je tesno povezan z »izobraževalnim« kriterijem – pomembna so dela, ki so sooblikovala kolektivno zavest in so hkrati ključ za razumevanje te zavesti. Ta argument opazimo v 8. izjavi, kjer avtor poudarja, da so knjige Henryka Sienkiewicza pomembne za razumevanje poljstva. Posebna varianta tega kriterija je pogled, po katerem se kanonskost meri po ugledu dela v očeh bralcev iz drugih držav. Argument za zahtevo, da Gombrowiczeva dela ostanejo del šolskega čtiva, je torej dejstvo, da je »Gombrowicz eden izmed najbolj znanih poljskih pisateljev na svetu in tudi najbolj prevajan avtor«, da je bil »leta 1969 [...] resen kandidat za Nobelovo nagrado« (4. primer). Podoben argument navaja 1. izjava.

Presenetljivo je, da je estetski kriterij le malokrat omenjen, nikoli pa ni glavni kriterij. Najbolj eksplicitno je ta argument izražen v 6. izjavi (»umetniška vrednost del«), v 2. izjavi je uporabljen precej nenatančen izraz »literarna vrednost«, v 3. pa »hierarhizacija literarnih stvaritev«; v vseh teh primerih je ta kriterij omenjen skupaj z drugimi in nekako opozarja na nezadostnost estetike kot vrednostnega merila. Iz tega izvira tudi tipična značilnost omenjenih mnenj: noben avtor ni poudaril, da bi moralo biti šolsko čtivo zanimivo. Barthesovska kategorija »prijetnosti branja« torej ni čakala priznanja kot odlika, ki povečuje vrednost kanonskega besedila.

Sam kanon (ali kanonskost) so obravnavane izjave redko problematizirale. Tako se avtorji niso spraševali o utemeljenosti predpisovanja obveznega, togega šolskega čtiva, ampak so se osredinjali le na njegovo vsebino in mehanizme uvrščanja v kanon. Naj ponovimo, da so pri tem najpogosteje zahtevali, da se razprava o kanonu loči od aktualnih političnih igrice, da kriteriji ne smejo biti strogo svetovnonazorski, a hkrati niso povedali, kako te zahteve izpolniti, kakšna naj bi bila ta razprava, ki bi bila neodvisna od politike in svetovnonazorskih sporov, pa tudi ne, kdo naj bi v njej sodeloval. V jasnih in pogostih zahtevah po ločitvi kanona od politike se kaže strah pred tem, da bi si jo prilastila ideologija – tako kot si jo je na Poljskem predvsem v stalinističnem obdobju; občutljivost za to vprašanje najbrž izvira iz zgodovinskega spomina. Posplošene zahteve po večjem upoštevanju del tujejezičnih avtorjev niso povezane z vprašanjem izobraževanja kot utrjevanja identitete, predvsem pa ne z vprašanjem razmerja med posamičnimi vidiki tradicionalnih identitet (pokrajinski, nacionalni, evropski, občečloveški vidik). V obravnavani razpravi tudi ni bilo radikalnejših idej, kakršne se pojavljajo v zahodnih razpravah o tem vprašanju. Prav tako ni bilo refleksije v metakritičnem smislu – noben avtor se ni spraševal o pomenu same razprave, o njenih pozitivnih, negativnih razsežnostih ali predvidenih posledicah. Treba pa je poudariti, da je bila njena pozitivna posledica nedvomno to, da je v prostor javne razprave pritegnila temo, ki je dotlej v njem ni bilo oz. je bila samo obrobna.

Lahko bi rekli, da so o značaju obravnavane razprave odločale okoliščine, ki so jo priklicale v življenje. Tudi zato je najbrž dobila obliko pretežno družbene akcije, z vplivom okoliščin si lahko razlagamo tudi nasičenost izjav z retoričnimi elementi

in določeno problemsko šibkost razprave. Zato ni čudno, da so nad analizami pretehtale posplošujoče sodbe, tako da so se številne izjave pravzaprav zdele kot deklariranje svetovnega nazora. Razprava je hkrati opozorila na splošen občutek močne povezanosti med vsebino šolskega kanona ali širše – značajem književnosti – in družbenim življenjem v širšem pomenu besede. Avtorjem obravnavanih izjav se zdita očitna vpliv književnosti na stanje družbene zavesti ter pomembnost same književnosti kot osrednjega elementa izobraževanja in pri tem tudi dejavnika, ki utrjuje narodno zavest. Obramba kanona v zdajšnji obliki je torej obravnavana kot obramba določene vizije kulture in skupnosti – pri čemer je ena izmed najpomembnejših determinant tega narodotvornega pogleda na kanon svetovnonazorska nevtralnost. Noben avtor se ne sprašuje o vrednoti, kakršna je narodna skupnost, se pa zato pogosto pojavlja zahteva po razširitvi vrednot, ki jo sestavljajo – vrednot, kot sta različnost ter odprtost za tuje in neznano.

Prevedla: Olga Tratar in Andrej Leskovic